

БУ НӨМРЭДӘ:

ОҒЛУМУН НАҒЫЛЛАРЫ ♦

НӘҒМӘЛИ ҮРӘН ●

БИР ПАҖЫЗ КҮНҮ ♦

НӘБИ ХЭЭРИ ШЕ'РИ ●

69-чу паралелли
азәрбајчанлылары ♦

ҖӘРБИ АНД ●

Азәрбајчан
Җазычылары
Иттифагы
вә
Азәрбајчан
ЛККИ МК-нын
әдәби-бәдii
вә
иҗтимаи-сijаси
ајлыг
журналы

4 12

олмасын. Эң һејрәтлн образ да сојуг, чансыз оlanda ше'рдә артыг көрүнүр.

«Охујан Тәбриз», «Ата очағы» ше'рлериндә шаир әһвал-руһијәси илә бағлы оlanda, образларын нечә парлаг мә'на јүкү дашыја билдијинин шаһиди олурут.

**Ашыг Чаван сарылмышды сазына,
Тој гурмушду дүнәнинин јасына,
О дәрдини ја сымдыра, ја сына,
Гәзәби көкләниб дағын-дашын да,
Тәбриз ағлајырды дағлар башында.**

Тәбриздән, гардаш дәрдиндән сөһбәт кедәндә дағ-дашын да гәзәби көкләнир. Әслиндә ше'р өзү дә белә бир гәзәб үстүндә көкләниб:

**Ағласа, ағларды илдырым кими,
Куршад сачы јолан сылдырым кими,
Ғапыб шимшәкләри бир шырым кими
Нәгмә тохујурду дағлар башында,
Тәбриз охујурду дағлар башында!**

Чошгун гәзәб, јанар һәсрәт бурда чылпаг һај-күјдә јох, сөзләрин, образларын мә'на тутумунда, чәкилән мәнзәрәнин мигјасында, дилимин көзәллијини ифадә едән санбаллы ғафијәләрин сыраланмасында—«кизләниб». Нәһәнк мигјаслы, ири, космик образлардан вә ја кениш дүшүнчә тәрзиндән тез-тез данышылып. Нәһәнк образ вә кениш дүшүнчә — әкәр бир вәһдәт кими әксини тапырса, јахшы нәтичә верә биләр. Чылыз фикирләри нәһәнк образларла вермәк дә бөјүк фикирләрдән чылыз образларла данышмаг гәдәр уғурсуз јолдур. «Охујан Тәбриз» ше'риндә исә «Көјми јери, јерми көјү удачаг, булудлар үфүгдә әли гашында» мисралары навадан асылы галмыр. Чүнки дағлар башында саз чалыныр, дағлар башында Тәбриз ағлајыр.

**Ағласа—ајагда түфәнкә дөнәр,
Баласы вурулан пәләнкә дөнәр.
Бир дәрә ағызлы нәһәнкә дөнәр,
Думанлар јас гурду дағлар башында,
Тәбриз охујурду дағлар башында!**

«Ата очағы» ше'риндә М. Араз таныш мөвзуда тәзә сөз дејә билиб. Ше'рдә ата очағы мүчәррәд, хатирәләрдә сәнмүш бир мөкан дејил, јашајан вә лирик гәһрәманы јашадан доғма бир күшәдир. Мүәллиф бир очағын фонунда бүтүн халга мөхсус олан мүгәддәс ән'әнәләри үмумиләшдириб:

**...Бурда нечә нәсил баш әјиб ода,
Нәнәләр әл басыб очаг дашына.
Бурда дәјмәјибләр иланлара да,
Пәнаһ кәтирәндә очаг башына.**

«Анамдан јадикар нәғмәләр» силсиләсиндән бәлли олдуғу кими садә, өзүнә доғма вә јахын олан, дәриндән јашајыб һисс етдији мөвзулардан јапышанда М. Аразын шаир сәси даһа инамлы, даһа сәмими вә јанғылы олур. Доғма очағын интим һәсрәти фонунда Мәммәд бөјүк инсан кәдәриндән, мүасирләримизин мә'нәви дүнјасыны сәчијјәләндирән нараһатлыгдан сөһбәт ача билир.

Һиссин, поетик әһвал-руһијәнин мүасирлији вә ассосиасија кенишлији бахымындан М. Аразын јарадычылыг наилијјәтләриндән сајылан

«Намә'лум гадына мәктублар» силсиләсинин давамы кими сәсләнән лирик әсәрләр тәзә китабда да мүәјјән јер тутур. «Нә билим», «О бир күн...», «Вә'дәсиз чичәк», «Мәнли дә, мәсиз дә бу дүнја варды...», «Бир күн иди...», «Мин дәфә дүшүнүб-дашындым азы...», «Сән» вә с. ше'рләр дедик-ләримизә мисал ола биләр.

**Дәрмәсәм горхурам солдура туфан,
Әлимдә соларсан дәрәрсәм, күлүм...—**

поетик үмумиләшдирмәси бу ше'рләрин чохуна хас олан нараһатлыгы ифадә едир. «Ујушмадыг һавасына үрәклә ағлын» мисрасы М. Аразын севки ше'рләринин әсас пафосуну ајдынлашдырыр. Адлары чәкилән ше'рләр бу мә'нәви нараһатлыгын әкс-сәдасы тә'сири бағышлајыр. Лирик гәһрәман бүтүн јолүстү, өтәри, лакин үрәкдә изи галан һәсрәтләрдән көврәлсә, тә'сирләнсә дә поетик нәтичә олараг, даим мөһкәм, тәмиз әхлага бағлы олан севкинин тәрәннүмчүсү кими чыхыш едир.

М. Аразын лирик гәһрәманынын дүшүнчә тәрзи «Витринләр», «Ағ шәһәрли гаралар», «Ејфел гүлләсиндә...», «Виктор Һүго гит'әси», «Назимә Түркијә совгаты» вә с. ше'рләрдә Түркијә-јә, Парисдә доғру женишләнир. Көз өнүндә ачылан үфүгләр ше'рдә поетик үфүгләрә дөнүр. Ејфел гүлләсинин учалыгындан Азәрбајчан көрүнмәсә дә, Ејфел гүлләсиндә дајанмыш шаирин мә'нәви учалыгындан Вәтән көз өнүндә тәзәдән чанланыр.

**Ејфел гүлләсиндән Сенаја бахдым,—
Аразлар көрпүлү көрүндү бу күн.**

(«Ејфел гүлләсиндә...»).

Шаири Парисин ишыглы, бәрбәзәкли күчә вә мејданчаларындан даһа чох өмрүнү-күнүнү, көзләринин нуруну бу ишыга верәнләр дүшүндүрүр. Крал һејкәлләри архасында кизләнмиш халг һејкәлләрини көрүр. Әдәбијјатымыза хас олан јүксәк инсани мөвгедән, азадлыгсөвәрлик, сүлһ-сөвәрлик мөвгејиндән чыхыш едир.

Севки вә инам! Поезијада уғурлу јол бәлкә дә бурдан башлајыр. Инам кәлмәси поетик һәгигәт кими сәсләнмәјәндә ше'р һеч бир тә'сир күчүнә малик олмур. Инам вә чәсарәт М. Аразын ше'рләриндәки дүшүнчә вә ифадә тәрзинә ајдын бир мөвге, мүәјјәнлик кәтирмишдир. Онун лирик гәһрәманынын сәси үрәкдән кәлир вә охучуну инандырыр.

Јарадычылыг, сәнәт, чәсарәтдир—сөзләри тәк чидди ичтиман проблемләрә тохунмаг мә'насын да баша дүшүлсә, биртәрәфли олар. Поезијада, чәсарәт һәм дә ахтарышдыр. Тәзә мөвзулар вә тәзә образлар аләминә баш вурмаг, үрәклә даныша билмәкдир. Бу мә'нада китабдакы поемалар шаир чәсарәтинин, шаир ахтарышларынын уғурлу нәтичәләри кими кениш вә әтрафлы сөһбәтә лајитдир.

«Әскәр гәбри һаггында баллада» вә «Үч оғул анасы» поемаларынын мөвзусу ајры-ајры олса да маһијјәтчә, поетик руһ е'тибарилә бир-биринә јахын әсәрләрдир. «Үч оғул анасы» мәтбуатда вә әдәби ичтимаијат арасында бөјүк рәғбәтлә гаршыланыб. Поема ана инамы һагында һимндир.

«Әскәр гәбри һаггында баллада», «Үч оғул анасы»ндан тәхминән он ил сонра јазылып. Поемаларын мөвзу, идеја вә сәнәткарлыг хүсусијәтләринин мүгајисәсиндә он иллик ирәлиләјиши ајдын көрә билирик. Бу јүксәлиш һәм мөзmunда, һәм дә сәнәткарлыг хүсусијәтләриндә өзүнү көстәрир. Биринчи әсәрдә гәһрәман үч оғул итирмиш ана иди. Икинчи әсәрин гәһрәманы исә елә бил Күлсәнәм гарынын ады, үнваны мә'лум олмајан оғулларындан биринин мазарыдыр. Мүәллифин ахтарышлары нәтичәсиндә тапылмыш, бәлкә дә һәммин о үч оғулдан биринин — «Вәтән дағларындан гопан сиври чарпанагын» хатирәси илә, поетик образ кими сон дәрәчә ајдын вә мүәјјән олан бир әскәр сурәти илә сөһбәт, Күлсәнәм гары һаггында дүшүнчәләрин даһа фәлсәфи, даһа јығчам вә үмумиләшдирилмиш давамы кими сәсләнир. Күлсәнәм гары һаггында «дастан» архада оғулсуз галанларын кәдәринин поетик әксидирсә, «баллада», дејүшдә вурулуб «өлүмү илә вәтәни ики гарыш ирәлиә апаранларын», «вәтәнин сәрһәд хәттини синәләриндә јашаданлар» һаггында тә'сирли елекијадыр. Узаг елдә торпага гарышмыш елоғлумузун оду инди дә сәнмәјиб.

Мән бир овуч Азәрбајчан

торпагытәк,

Украјна торпагына гарышмышам.

Мазарымдан нур ағачы,

бир дә сөјүд,

битсә, анчаг

Мејвәләри салхым-салхым

Шар-шар јанан

од олачаг.

Поеманын сон вәрәгләри шәрәфли өмүр һаггында дүшүнчәләрдир: нәсиһәтә чеврилмәјән, мүасир вәтәндашлыг јанғысы, инсанын мә'нәви нараһатлыгы илә јоғрулмуш дүшүнчәләр!

«Мән дә инсан олдум» вә «Паслы гылынч» поемаларында мүхтәлиф тарихи дөвр вә мөвзулар фонунда инсан һаггында, онун чәмијјәт гаршысындакы борчу һаггында марағлы сөһбәт ачыр. Характерләрин мүрәккәблији, шәхсијјәтин ичтиман маһијјәти конкрет һәјати фактлар фонунда тәсвир олунур.

«Мән дә инсан олдум» поемасы лирик риц'әтә бәнзәјир. «Паслы гылынч» поемасы исә көстәрир ки, мүәллифин мүасирләримиз һаггында санбаллы епик әсәрләр јазмаг имканы бөјүкдүр. Шаир илк бахышда диггәти чәлб етмәјән, лакин бу күн үчүн сәчијјәви олан мөвзуја јүксәк ичтиман мөвгедән вә поетик көзлә баха билмишдир. Паслы гылынч — үрәкдә галан сирдир! Адамларын көзүндән јайындырылан, кизләдилән һәгигәтдир. Поемада белә һәгигәтләрдән бири ачылыр, бир гылынч гынындан сыјрылып бүтүн кәсәри илә Мусахан кимиләрин—намус, сәнәт вә шөһрәт оғруларынын башына ендирилир.

Намусла, зәһмәтлә јашамаја

Киши демәјибдир бабаларымыз!—

мисралары әсәрин чанына һопмуш тәмизлик, јүксәклик, инсанлыг идеалыны ифадә едир.

Мәммәд Аразын һәм ше'рләриндә, һәм дә поемаларында сөзүн јахшы мә'насында күчлү

бир публисистик руһ, ичтиман кәсәр дујулур. Бу чәһәтдән онун мәтбуат сәһифәләриндә чыхан публисист јазылары илә ше'р вә поемалары бир-бирини тамамлајыр.

Ше'рә, сәнәтә чидди вә мәс'улијјәтли мунасибәт Мәммәд Аразын әсәрләринин башлыча кејфијјәтләриндәдир. Сөз гаршысында, поезија-нын мүгәддәс имтаһанлары гаршысында јарадычылыг һәјәчаны, сәфәрбәрлик һисси онун әсәрләринә бир кәркинлик кәтирир.

Поетик ахтарышларын Мәммәд Аразын јарадычылыг јолуну шәхәләдији, һаһаладыгы вахтлар да олур. Бунун нәтичәси кими бә'зән белә сөһбәтләр дә ешидирик ки, филан китабда куја ики мүәллифин, ики Мәммәд Аразын ше'рләрини охујурут. Бири «Мән сәни тапарам», «Анамдан јадикар нәғмәләр» вә с. китаблардакы нечә-нечә көзәл ше'рин мүәллифи, поетик сәсиндә дағ чешмәләринин дурулуғу, тәмизлији дујулан Мәммәд Араз; дикәри исә сон вахтлар ара-сыра биринчии үстәләјән, даһили нараһатлыгы ше'рләринин формасына, аһәнкинә, образларына, нечә дејәрләр, пәракәндәлик кәтирән, чакнашма салан Мәммәд Араз. Биринчи лирик гәһрәман дүшүнчәләри бүтөв, ејни бичимли, чилаланмыш мисраларла ифадә едир, даһилән нә гәдәр нараһат олса да заһири еффеһтләр бу нараһатлыгын рекламына чеврилмир. Икинчи һалда исә лирик гәһрәман әввәлки сәбрини итирир, нараһатлыг, даһиди һәјәчанлар ону бә'зән чылгын шәкилдә, төләсик јазмага вадар едир. Мисраларын аһәнки, тәнәсүбү позулур. Белә заһири икилик сонунчу китабда да дујулур.

**Бу күн кәнд јоллары түстүлү, одлу,
Тәпәләр фикирли адам кимијди.
Мүркүлү зәмиләр көзләри долу,
Диндирсән—көврәлән атам кимијди,—**

мисраларында олан ифадә тәрзи синәдән кәлән, һеч бир манеәјә растлашмадан сүзүлүб кәдән муғам зәнкуләсинә бәнзәјир. Икинчи һалда исә мисралар гырыг-гырыг «данышыр», ше'р әввәлки поетик парлаглыгыны вә мөзmun ајдынлыгыны итирир:

**Галиблијин мәғрурлуғу
нә дон кејир**

**Сон зәрбәнин
нәш'әсинә бүрүнәндә?!**

**Ғәлбим дејир, фикрим дејир,
Дејим мән дә:**

**Гырмазыда чимиб чыхан
дүмағ, дүмағ!**

**Бәс о јумаг
мәғлублуғун
сучу нечә?**

**Бәли о да өләсимиш торф бојалы
көркәм алыр!**

вә с.

Охучу «Бу гәләм — күлүнкүм, бу гәләм—бәлим» дејән Мәммәд Аразын ше'р јолунда инамла аддымладыгына севинир вә буна көзәл поетик мә'на кими бахыр. Доғрудан да әсил јарадычылыг гәләбәси мәнз торпагла бағлы олан чәсарәт вә дөзүмдән доғула биләр. Инанырыг ки, М. Аразын белә гәләбәләри чох олачагдыр!